

Gemeente Utrecht

Gaten in de stad

VRE19 en ORAC1: Archeologische begeleiding
ondergrondse afvalcontainers (Utrecht)
Basisrapportage Archeologie 131

Basisrapportage Archeologie 131

Gaten in de stad

VRE19 en ORAC1: Archeologische begeleiding ondergrondse afvalcontainers
(Utrecht)

Jeroen van der Kamp

Erfgoed gemeente Utrecht
Stadhuisbrug 1
3511 JK Utrecht

Juni 2019

Administratieve gegevens van het project

Projectcode en -naam:

VRE19 - Ondergrondse Afvalcontainers Vredenburg, Utrecht

ORAC1 - Ondergrondse Afvalcontainers Wijk C, Utrecht

Locatie en centrumcoördinaten:

1. Vredenburg 136214 / 456121 (VRE19)

2. Jacobskerkhof 136332 / 456304 (ORAC1)

3. Pastoor van Nuenenhof 136194 / 456423 (ORAC1)

4. Waterstraat 136234 / 456320 (ORAC1)

5. Dirck van Zuylenstraat 136160 / 456226 (ORAC1)

ARCHIS zaaknummer:

4713409100

Opdrachtgever:

Stadswerken gemeente Utrecht, G. Veira

Uitvoerder:

Erfgoed gemeente Utrecht

Stadhuisbrug 1

3511 JK Utrecht

Coördinator vanuit de gemeente (bevoegd gezag):

A.M. Bakker

Dagelijkse leiding onderzoek:

J.S. van der Kamp

Uitvoering veldwerk:

VRE19: 23 oktober 2014

ORAC1: 10 t/m 14 augustus 2015

Beheer en plaats van documentatie:

Erfgoed gemeente Utrecht

Stadhuisbrug 1

3511 JK Utrecht

telefoon 030 286 0000

ISBN:

978-94-92694-35-5

Goedkeuring senior KNA-archeoloog:

H.L. Wynia

11 juni 2019

Goedkeuring bevoegd gezag:

A.M. Bakker

11 juni 2019

Inhoudsopgave

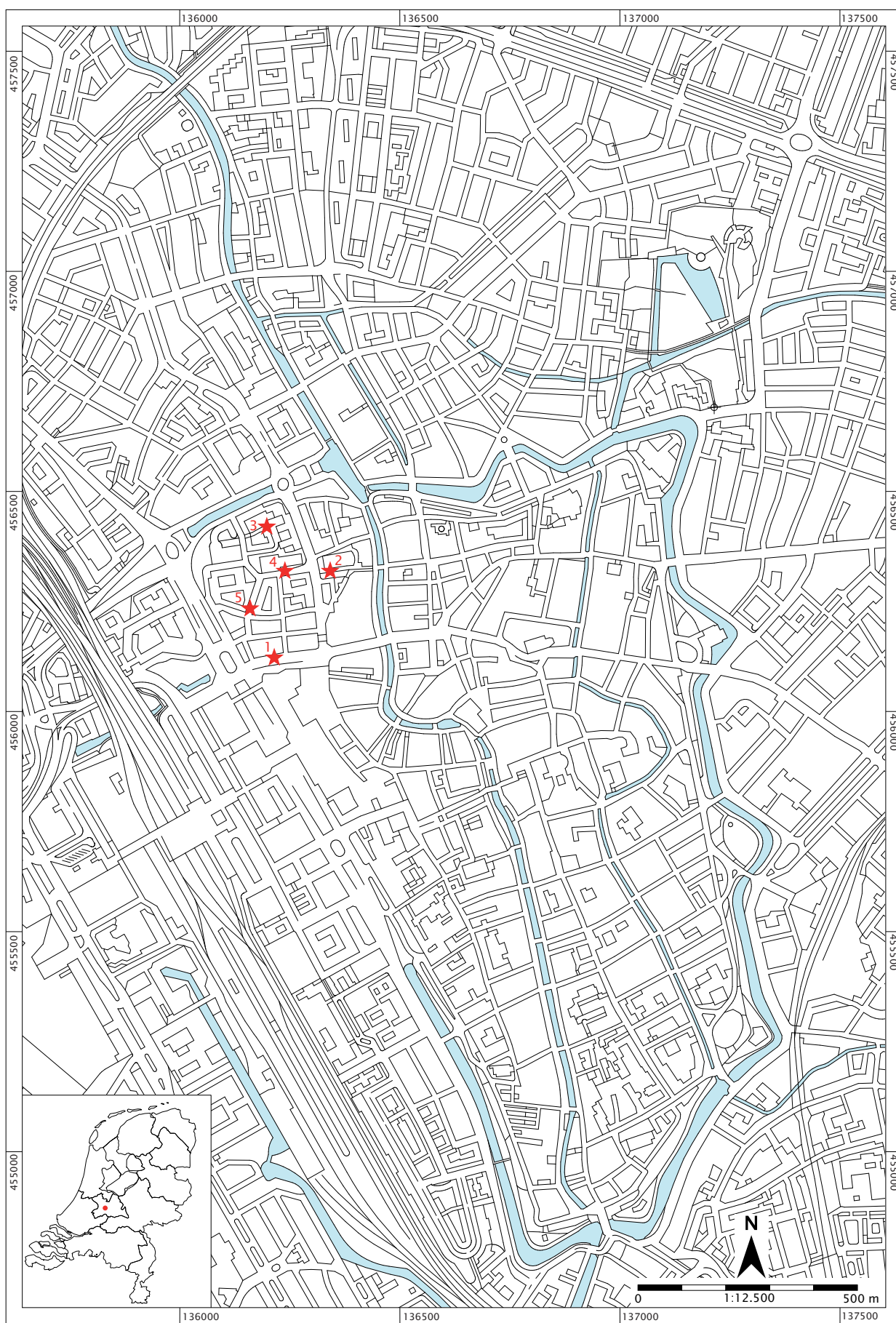
Inhoudsopgave	3
Samenvatting	5
1 Inleiding	7
1.1 Inleiding	7
1.2 Personeel	7
2 Fysische geografie en historische achtergrond	9
2.1 Bodemkundige ondergrond	9
2.2 Het bureau- en booronderzoek van Antea Group	9
3 Archeologische verwachting, vraagstelling en methode	13
3.1 Archeologische verwachting	13
3.2 Doel- en vraagstelling van de archeologische begeleiding	13
3.2.1 Onderzoeksvragen	13
3.3 Methode en uitvoering	13
4 Resultaten	19
4.1 Bodemopbouw en sporen	19
4.2 De vondsten	26
5 Samenvatting en synthese	29
Noten	31
Literatuur	32
Colofon	34

Samenvatting

In 2014 startte de gemeente Utrecht met de realisatie van de infrastructuur voor een nieuw systeem van afvalinzameling. In het kader hiervan werden er in de periode van 2014 tot 2019 in totaal zo'n 1300 ondergrondse afvalcontainers geplaatst verspreid over de stad. Op het Vredenburg werden in 2014 twee van dergelijke containers geplaatst, terwijl in 2015 in Wijk C op vijf locaties ondergrondse containers zijn aangebracht. Op deze locaties werd een archeologische begeleiding van de werkzaamheden uitgevoerd door Erfgoed gemeente Utrecht. Op basis van diverse eerder uitgevoerde archeologische onderzoeken werden er afzettingen van de Vecht verwacht en antropogene ophogingslagen. Ook werd er rekening gehouden met het aantreffen van resten van bebouwing vanaf de late middeleeuwen tot en met de vroege twintigste eeuw.

In totaal zijn er op de vijf onderzochte locaties tien ondergrondse afvalcontainers geplaatst. Per afvalcontainer diende een gat van ca. 2½ bij 2½ meter te worden gegraven tot een diepte van 2,7 tot 3 meter onder maaiveld. Vanwege deze grote diepte in combinatie met de beperkte afmetingen van de ontgraving werd er gewerkt met behulp van een stalen bekisting. Hierdoor bleek het onmogelijk bodemprofielen te documenteren en was ook van het aanleggen van een leesbaar archeologisch vlak nauwelijks sprake. Desondanks heeft de archeologische begeleiding informatie opgeleverd over de natuurlijke bodemopbouw. Deze bleek te bestaan uit zand-, zavel- en kleilagen, die moeten worden geïnterpreteerd als bedding- en oeverwalafzettingen. Deze zijn te koppelen aan de Vecht, die in de vroege en het begin van de late middeleeuwen migreerde van het zuiden naar het noorden, totdat deze zich aan het eind van de twaalfde eeuw ter hoogte van de huidige Weerdsingel bevond. Daarnaast zijn er tijdens de archeologische begeleiding in enkele putten archeologische sporen aangetroffen, die echter in de meeste gevallen moeilijk in verband zijn te brengen met eerdere opgravingen in de directe omgeving. Een uitzondering daarop is een uitbraaksleuf en een fundering in twee putten op het Jacobskerkhof, die in verband gebracht kunnen worden met de eerder aangetroffen tufstenen muur rond het Jacobskerkhof.

Afb. 1.1 De ligging van de vijf onderzoekslocaties van VRE19 (nr. 1) en ORAC1 (nr. 2 t/m 5).

1 Inleiding

1.1 Inleiding

In 2014 startte de gemeente Utrecht met de realisatie van de infrastructuur voor een nieuw systeem van afvalinzameling, dat bekend staat onder de naam Het Nieuwe Inzamelen (HNI) en uiteindelijk zo'n 50.000 huishoudens zal bedienen. In een groot deel van de stad maken vuilniszakken op straat plaats voor ondergrondse restafvalcontainers. Hierdoor kunnen bewoners voortaan op elk moment het restafval wegbrengen naar een ondergrondse container in de buurt. *Het Nieuwe Inzamelen* vormt een efficiëntere wijze van afvalinzameling, waarbij de arbeidsomstandigheden voor de medewerkers van de inzameldienst verbeteren. De realisatie van de benodigde infrastructuur zal duren van september 2014 tot september 2019. Het belangrijkste onderdeel hiervan bestaat uit het plaatsen van ca. 1300 ondergrondse containers. Hiervan zijn er zo'n 1100 bedoeld voor restafval (ORAC= ondergrondse restafval container), de overige 200 zijn bestemd voor het gescheiden inzamelen van papier, glas, textiel en kunststof. Daarnaast zullen er in totaal ca. 886 bestaande containers worden vervangen, waarvan 732 voor restafval, de overige wederom voor papier, glas, textiel en kunststof.

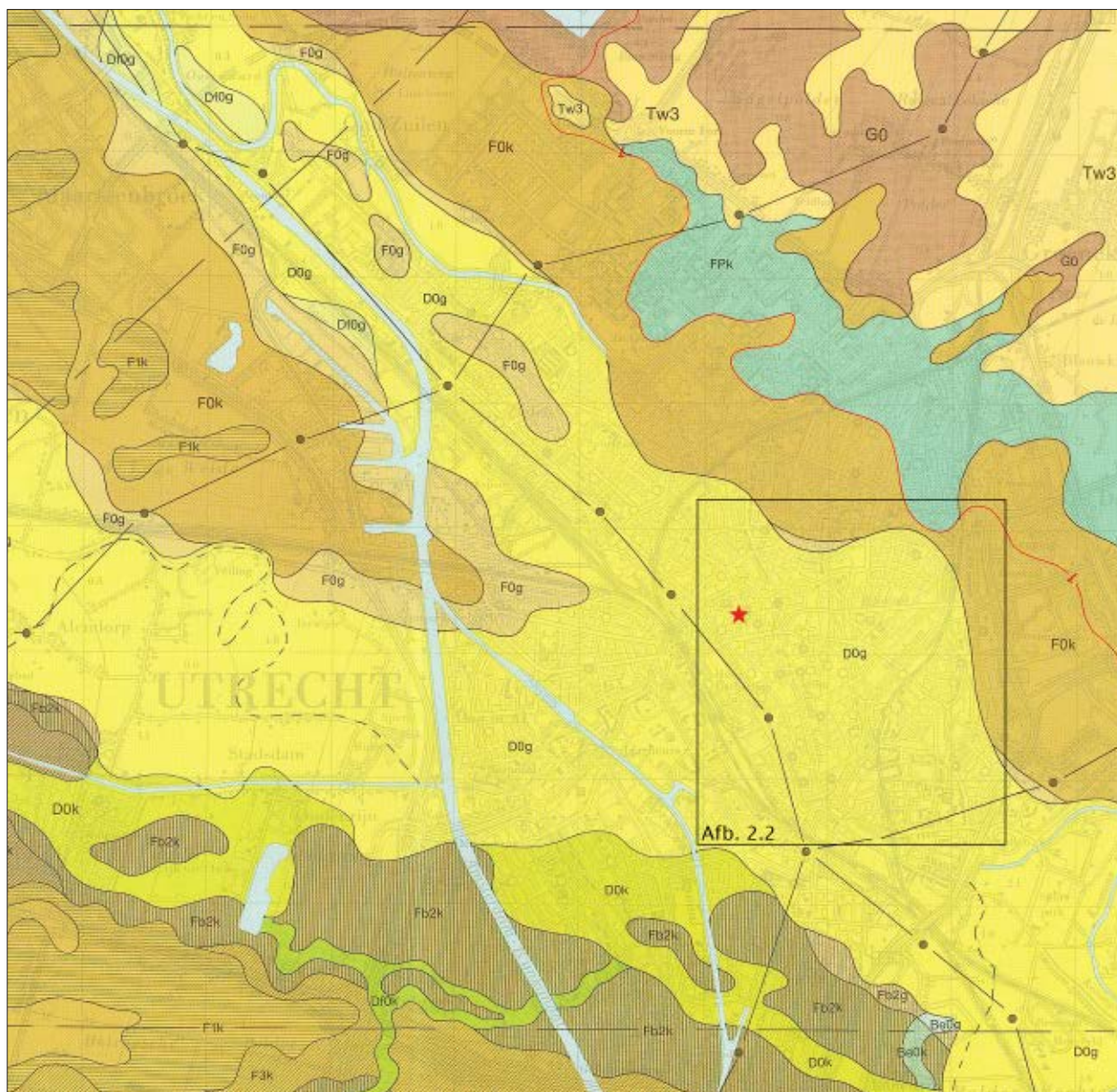
Per ondergrondse container dient een ontgraving van ca. 5 tot 6 m² tot een diepte van zo'n 2,7 tot 3 meter onder maaiveld plaats te vinden. Een groot aantal van deze containers wordt geplaatst in gebieden die op de gemeentelijke Archeologische Waardenkaart een hoge archeologische waarde of hoge verwachting hebben. Met name in de binnenstad is er een zeer grote kans dat bij het ontgraven archeologische resten worden aangetroffen. Op grond van de Utrechtse Verordening op de Archeologische Monumentenzorg is het verboden om zonder of in afwijking van een archeologievergunning bodemverstoring activiteiten te verrichten met een oppervlakte groter dan 50 m² en dieper dan 30 of 50 centimeter in gebieden met een hoge archeologische waarde, zoals voor de gehele Utrechtse binnenstad geldt. De plaatsing van de 1300 ondergrondse afvalcontainers leidt tot een totale verstoring die aanzienlijk boven deze grenswaarden uitkomt. Het feit dat de containers op verschillende locaties worden geplaatst en de plaatselijke verstoringen kleiner zijn dan de genoemde grenswaarden, is voor de verordening niet relevant: het betreft hier één groot project, waarbij de totale bodemverstoring aanzienlijk is. Een archeologievergunning werd daarom verplicht gesteld. Door middel van de archeologievergunning zijn er voorwaarden verbonden

aan onder meer de locatie van de vuilcontainers (geen plaatsing ter plekke van monumentale archeologische resten) en is het uitvoeren van een archeologische begeleiding van een deel van de werkzaamheden verplicht gesteld.

De twee containers die op het Vredenburg dienden te worden geplaatst, vormden een zelfstandig project, apart van de overige afvalcontainers in Wijk C. De containers op het Vredenburg zijn in oktober 2014 gerealiseerd en de werkzaamheden hiervoor zijn archeologisch begeleid (VRE19). Daarnaast waren er in Wijk C nog vijf locaties waar containers geplaatst zouden worden. In oktober 2014 is op deze vijf plekken een archeologisch booronderzoek uitgevoerd (zie paragraaf 2.2), op basis waarvan voor vier locaties een archeologische begeleiding van de werkzaamheden verplicht is gesteld. Deze archeologische begeleiding kreeg als code ORAC1.

1.2 Personeel

Het Programma van Eisen voor de archeologische begeleiding van het plaatsen van de ondergrondse afvalcontainers op de vier locaties in Wijk C is geschreven door Margriet Stronkhorst van Erfgoed gemeente Utrecht.¹ De archeologische begeleiding in 2014 en 2015 is vervolgens uitgevoerd door Jeroen van der Kamp, eveneens van Erfgoed gemeente Utrecht. Tijdens de begeleiding op het Jacobskerkhof werd hij bijgestaan door Margriet Stronkhorst. De aansturing vanuit de gemeente lag in handen van Annette Bakker, die tevens als bevoegd gezag optrad. De technische uitwerking van de archeologische velddocumentatie en het vondstmateriaal is uitgevoerd door Jeroen van der Kamp, die tevens het aardewerk determineerde en deze rapportage heeft geschreven. Annette Bakker is verantwoordelijk voor de redactie, Rianne Pruis deed de eindredactie. De kaarten en afbeeldingen van dit rapport zijn gemaakt en/of bewerkt door Eric van Wieren.

2 Fysische geografie en historische achtergrond

2.1 Bodemkundige ondergrond

De Oude Rijn en de Vecht maken deel uit van het Utrechtse stroomstelsel.² Dit stelsel loopt via Wijk bij Duurstede en Utrecht naar Woerden en mondt uiteindelijk bij Katwijk in zee uit. Het Utrechtse stroomstelsel vormde gedurende duizenden jaren één van de belangrijkste rivierarmen in Nederland. Het stelsel is rond de overgang van het vroeg naar het midden neolithicum actief geworden, dat wil zeggen rond 4300 voor Chr.³ Waarschijnlijk echter was pas vanaf het einde van het midden neolithicum (ca. 3000 voor Chr.) sprake van grootschalige rivieractiviteit.⁴ Ter hoogte van Utrecht takte de Vecht af van de Oude Rijn richting het noorden. De Vecht is rond 800 voor Chr. ontstaan, rond de overgang van de late brons-tijd naar de vroege ijzertijd.⁵ Het plangebied van ORAC1 bevindt zich op de overgang van de stroomgordel van de Oude Rijn naar die van de Vecht. Zowel de Oude Rijn, de Kromme Rijn als de Vecht waren tot in de late middeleeuwen actieve Rijntakken, waaraan met de afdamming van de Rijn stroomopwaarts bij Wijk bij Duurstede in 1122 na Chr. een einde kwam.⁶ De Vecht vormde de belangrijkste verbinding voor Utrecht naar het noorden en al in de Romeinse tijd was deze een veelgebruikte vaarroute.

De laatste jaren is er meer duidelijkheid gekomen over de ontwikkeling van de Rijn- en Vechtlopen binnen de grenzen van de stad Utrecht vanaf het begin van de jaartelling.⁷ In de Romeinse tijd lag het castellum op het Domplein aan de (Oude) Rijn en waarschijnlijk takte de Vecht dichtbij (of zelfs recht tegenover het fort) af in noordelijke richting (zie afb. 2.2). De Oude Rijn bleef tot in de vijfde eeuw na Chr. actief alvorens te verlanden.⁸ Rond de overgang van de vijfde naar de zesde eeuw vormde de Oude Rijn vervolgens een geheel nieuwe, zwak meanderende rivierbedding in het centrale deel van de stroomgordel. Daarbij ontstond vermoedelijk een complex rivierpatroon met een aantal splitspunten van Rijn en Vecht. Het beginpunt van dit patroon bevond zich ten zuiden van de Utrechtse binnenstad, waarschijnlijk ter hoogte van het Ledig Erf aan de zuidelijke stadsgracht. In Leidsche Rijn is in de afgelopen jaren bij archeologisch onderzoek vastgesteld dat langs de vroegmiddeleeuwse Rijn in de zesde eeuw na Chr. diverse nederzettingsterreinen ontstonden.⁹ Deze nederzettingen, die vaak op enkele honderden meters afstand van elkaar lagen, bestonden meestal uit enkele huizen die georiënteerd waren op de rivier. Alle vroegmiddeleeuwse nederzettingen in Leidsche Rijn hielden in of tegen het einde van de achtste eeuw op

te bestaan. Mogelijk was dit het gevolg van veranderende rivieractiviteiten in het gebied. De rivierbedding begon namelijk vanaf de tweede helft van de achtste eeuw of in het eerste kwart van de negende eeuw te migreren, vermoedelijk als gevolg een afnemende watertoevoer.¹⁰ Daarbij werden in de loop van de daarop volgende eeuwen oudere beddingafzettingen van de Rijn binnen een zone van maximaal 300 meter geërodeerd.¹¹ Waarschijnlijk kon de rivierbedding tijdens piekmomenten de waterafvoer niet langer aan en vonden er regelmatig overstromingen plaats, die bijdroegen aan het verlaten van de nederzettingsterreinen.

In 1122 na Chr. werd de Kromme Rijn bij Wijk bij Duurstede afgedamd en kwam er definitief een einde aan de activiteit van deze Rijntak. Door de aanvoer van over-tollig regen- en kwelwater vanaf de Utrechtse Heuvelrug bleef een deel van restgeulen van de Kromme Rijn en Vecht echter nog watervoerend. Recente ¹⁴C-dateringen van de basis van de restgeul van de Oude Rijn tonen aan dat de verlanding in de diepste delen van de rivierbedding al in de tiende eeuw begon.¹² In de ondiepe delen begon de verlanding pas in de elfde eeuw, dat wil zeggen vóórdat de afdamming van de Kromme Rijn bij Wijk bij Duurstede een feit was.¹³ Dit betekent dat de afdamming slechts de bezegeling was van een reeds in gang gezet, natuurlijk proces.¹⁴

2.2 Het bureau- en booronderzoek van Antea Group

Hoewel de ingreep van het plaatsen van één ondergrondse afvalcontainer zeer beperkt is, heeft de gemeente Utrecht destijds besloten archeologisch onderzoek ter plaatse van de vijf ondergrondse containers in Wijk C te laten uitvoeren. Vier van de vijf te onderzoeken locaties lagen op de archeologische waardenkaart van de gemeente Utrecht in een zone met hoge archeologische waarde. Alleen de locatie aan de Nieuwekade lag in een smalle strook zonder verwachting, maar deze locatie is desondanks wel meegenomen in het archeologisch vooronderzoek. In het najaar van 2014 heeft Antea Group een bureau- en booronderzoek uitgevoerd op deze vijf locaties in Wijk C.¹⁵ Het onderzoek bestond uit een bureauonderzoek en een inventariserend veldonderzoek door middel van boringen in de verkennende fase. Het archeologisch booronderzoek is gecombineerd met milieukundig onderzoek uitgevoerd.

Legenda:

- Meandergordel
- Oever- op komafzettingen
- Komgebied
- Middeleeuwse erosie
- Romeinse rivierloop
- Vroegmiddeleeuwse rivierloop
- Laatmiddeleeuwse rivierloop

Afb. 2.2 Rivierlopen in de binnenstad van Utrecht (M. van Dinter, 2012) met de vijf locaties van VRE19 en ORAC1.

Uit het bureauonderzoek bleek dat in het plangebied archeologische resten vanaf de volle middeleeuwen konden worden verwacht, hoewel de aanwezigheid van resten uit eerdere perioden niet uitgesloten kon worden. Het plangebied toonde op historische kaarten dichte bebouwing en er werden diverse ophogingslagen op de natuurlijke ondergrond verwacht. Uit het booronderzoek werd ook duidelijk dat de natuurlijke bodem bestaat uit een kleiige laag op zandafzettingen. In drie boringen is onder het pakket klei neutraal grijs zand aangetroffen, dat geïnterpreteerd kan worden als beddingzand. In de boring in de Waterstraat (boring 5) zijn venige laagjes in de kleiafzettingen aangetroffen en ook in andere boringen was de klei soms zwak humeus, waardoor dit pakket als geulafzettingen kan worden geïnterpreteerd. Wel waren de kleilagen deels geroerd, mogelijk zelfs opgebracht (Jacobskerkhof). Op de (geroerde) kleilaag lag een pakket zandig materiaal (soms met brokken klei) met veel resten van metselpuin, houtresten en enkele fragmenten aardewerk. Hierboven was een laag ophoogzand aanwezig. Alleen boring 3 (Nieuwekade) week sterk af, hier is een ophogingslaag aangetroffen die verband houdt met de kade.

Op basis van het booronderzoek zijn geen vindplaatsen vastgesteld. De aangetroffen ophogingslagen bevatten weliswaar archeologische resten, maar gezien de stedelijke context en de grootschalige sloopactiviteiten in de wijk in de vorige eeuw was dit niet verwonderlijk. Als gevolg van deze grootschalige sloop werden in de puinlagen geen intacte archeologische resten meer verwacht. In hoeverre in de onderliggende afzettingen en/of lagen nog intacte archeologische resten aanwezig waren, was volgens de onderzoekers op basis van het booronderzoek niet aan te geven. Volgens de auteur van het bureauonderzoek en boorrapport was het niet erg waarschijnlijk dat binnen de kleine ontgraving van een ondergrondse afvalcontainer een intacte vindplaats kon worden aangetroffen. Zij was van mening dat een ontgraving met een dergelijk oppervlak wel inzicht kan geven in de bodemopbouw (profiel), maar deze opbouw was reeds in beeld gebracht met het uitgevoerde booronderzoek. Antea Group adviseerde dan ook om geen verder archeologisch onderzoek uit te voeren voorafgaand aan het plaatsen van de ondergrondse afvalcontainers in Wijk C. Dit selectieadvies werd ter goedkeuring voorgelegd aan het bevoegd gezag (Lauren Bruning, Erfgoed gemeente Utrecht). Het bevoegd gezag ging echter niet akkoord met het selectieadvies van Antea Group. 'Uit het onderzoek is gebleken dat op vier van de vijf locaties archeologisch relevante bodemlagen aanwezig zijn, te weten ophogingslagen en oever- en/of geulafzettingen. Het negatieve selectieadvies is voor deze vier locaties uitsluitend gebaseerd op het feit dat de geplande bodemingrepen beperkt zijn. Uit diverse onderzoeken en waarnemingen in de binnenstad van Utrecht is echter herhaaldelijk gebleken dat juist ook bij dergelijke kleine ingrepen belangwekkende vondsten kunnen worden gedaan. (Ook in andere gemeentes is dit het

geval: in Amersfoort zijn bijvoorbeeld bij archeologisch onderzoek voorafgaand aan de plaatsing van de ondergrondse afvalcontainers resten van een kademuur en in-steekhaven uit de vijftiende eeuw aangetroffen).' Daarom heeft een archeoloog van Erfgoed gemeente Utrecht in 2015 een archeologische begeleiding uitgevoerd tijdens het plaatsen van ondergrondse afvalcontainers op vier locaties in Wijk C. Op basis van het booronderzoek had het bevoegd gezag beslist dat de werkzaamheden op de locatie aan de Nieuwekade niet archeologisch begeleid hoefden te worden.

3 Archeologische verwachting, vraagstelling en methode

3.1 Archeologische verwachting

In het Programma van Eisen¹⁶ voor de archeologische begeleiding in Wijk C is onderstaande archeologische verwachting geformuleerd:

Op basis van de eerder uitgevoerde archeologische onderzoeken worden op de locaties van de ondergrondse containers afzettingen van de Vecht en archeologische ophogingslagen verwacht. Ter hoogte van de Waterstraat wordt rekening gehouden met de aanwezigheid van een oeverwal met daarop middeleeuwse bewoningsresten. De geul van de Vecht, waarin beschoeiingen en schepen zijn aangetroffen, lag in de vroege middeleeuwen direct ten noorden van de Waterstraat. De geul verlandde en migreerde naar het noorden met als uiteindelijke ligging, aan het eind van de twaalfde eeuw, de Weerdsingel (zie afb. 2.2). In de loop van de middeleeuwen ontstond er meer bebouwing in dit deel van de stad en uiteindelijk werd vrijwel het gehele gebied volgebouwd. Voor alle containerlocaties in Wijk C werd daarom rekening gehouden met het aantreffen van resten van bebouwing vanaf de middeleeuwen (in ieder geval vanaf de tiende eeuw) tot en met de vroege twintigste eeuw. Verder was er een kans op het aantreffen van ophogingslagen uit de middeleeuwen, waaronder zich oudere archeologische sporen zouden kunnen bevinden. Scheepsresten, resten van kades, beschoeiingen en dergelijke konden aanwezig zijn in de geulafzettingen. Nabij de Jacobikerk konden bovendien resten van menselijke begravingen aangetroffen worden.

3.2 Doel- en vraagstelling van de archeologische begeleiding

De doelstelling van de archeologische begeleiding in Wijk C was het onderzoeken en documenteren van eventueel aanwezige archeologische sporen en de bodemopbouw (zowel antropogeen als natuurlijk) voorafgaand aan vernietiging door het geplande grondverzet en het eventueel veiligstellen van vondstmateriaal met het doel informatie te behouden die van belang is voor de kennisvorming van het verleden. Van de archeologische resten moest zo mogelijk onder meer de aard, de ouderdom, de kwaliteit en de omvang worden bepaald.

3.2.1 Onderzoeksvragen

In het Programma van Eisen voor de archeologische begeleiding in Wijk C zijn onderstaande onderzoeksvragen geformuleerd:¹⁷

- Hoe ziet de bodem in het plangebied eruit (geologisch, geomorfologisch, bodemkundig)? Komt dit overeen met wat (op basis van het vooronderzoek) werd verwacht? Zo nee, wat is hiervoor de verklaring?
- Is de bodemopbouw intact? Zo nee, tot hoe diep is de bodem verstoord? Kan er een verklaring worden gegeven voor de verstoringen?
- Zijn in het plangebied restgeulen, stroomruggen, oever- en beddingafzettingen van de Vecht aanwezig, en zo ja, wat is hiervan de dikte, diepteligging, aard en ouderdom? Komt dit overeen met de reeds bekende gegevens over de Vecht?
- Zijn in het plangebied ophogingslagen en/of andere archeologisch niveaus aanwezig, en zo ja, wat is hiervan de dikte, diepteligging, aard en ouderdom?
- Zijn in het plangebied archeologische structuren en/of sporen aanwezig, en zo ja, wat is hiervan de (diepte) ligging, omvang, aard, ouderdom, fasering, conservering en gaafheid?
- Welke vondstcategorieën zijn aanwezig? Wat is de vondstdichtheid en de vondstspreading? Wat is de datering en conservering? Wat is de informatiewaarde van het vondstmateriaal?
- Wat is de fysieke en inhoudelijke kwaliteit van de aangetroffen archeologische resten?
- Welke uitspraken kunnen op basis van de aangetroffen archeologische resten (sporen en vondsten) worden gedaan over de activiteiten die in het plangebied hebben plaatsgevonden en de ontwikkelingen daarin?

3.3 Methode en uitvoering

De metalen ondergrondse afvalcontainers worden geplaatst in een betonnen behuizing, die als één geheel wordt aangevoerd en geplaatst. Deze betonnen behuizing heeft afmetingen van ca. 2x2 meter en een hoogte van zo'n 2,7 meter. De wanddikte bedraagt 10 centimeter, terwijl de bodem 15 centimeter dik is. Men begint met het machinaal graven van een gat van ca. 2½ bij 2½ meter tot een diepte van ongeveer 1 á 1½ meter onder maaiveld (afb. 3.1a). Daarna wordt er een tijdelijke stalen bekisting (van ca. 2,1x2,1 meter en 3½ meter hoogte) zonder bodem in dit gat geplaatst (afb. 3.1b). Vervolgens wordt

Afb. 3.1a De belangrijkste stadia tijdens het plaatsen van een ondergrondse afvalcontainer (ditmaal aan het Vredenburg): Als eerste wordt een gat van 1 tot 1,5 m diep gegraven.

machinaal de bodem binnen deze stalen bekisting dieper uitgegraven tot ongeveer 3 meter onder maaiveld (afb. 3.1c). Tijdens dit uitgraven wordt de stalen bekisting met de graafmachine regelmatig naar beneden gedrukt, totdat slechts de bovenste halve meter nog boven het maaiveld uitsteekt. Vervolgens wordt er op de bodem van het gat een dunne laag zand aangebracht, waarna de betonnen behuizing wordt geplaatst binnen deze stalen bekisting (afb. 3.1d). Daarna verwijderd men de stalen bekisting en wordt het gat rondom de betonnen behuizing met grond opgevuld, waarna de bestrating wordt hersteld. Daarna wordt de afvalcontainer met bovengrondse opbouw in de betonnen behuizing geplaatst.

Als gevolg van de gehanteerde werkwijze is het moeilijk archeologische waarnemingen te doen tijdens het plaatsen van een ondergrondse afvalcontainer. Tijdens het ontgraven van de bovenste 1 meter onder maaiveld zouden archeologische resten aangetroffen kunnen worden, maar op de locaties aan het Vredenburg en in Wijk C bleek deze bovenste meter bijna overal te zijn verstoord. Na het plaatsen van de metalen bekisting kunnen er alleen nog in de bodem van de ontgraving sporen worden gedocumenteerd; de profielen kunnen niet meer worden bestudeerd. Het is echter niet mogelijk om een duidelijk en horizontaal archeologisch vlak aan te leggen binnen de kleine stalen bekisting, waardoor ook de archeologische waarnemingen op de bodem van de ontgraving weinig nauwkeurig zijn. Bovendien maakt de aanwezigheid van de stalen bekisting het onmogelijk met de metaaldetector te zoeken. Er zijn tijdens deze archeologische begeleiding dan ook geen metalen voorwerpen gevonden.

Afb. 3.1b. In het gat wordt vervolgens een stalen bekisting zonder bodem aangebracht.

Afb. 3.1c Binnen deze bekisting wordt het gat dieper uit gegraven tot ongeveer 3 meter onder maaiveld.

De tien onderzochte putjes

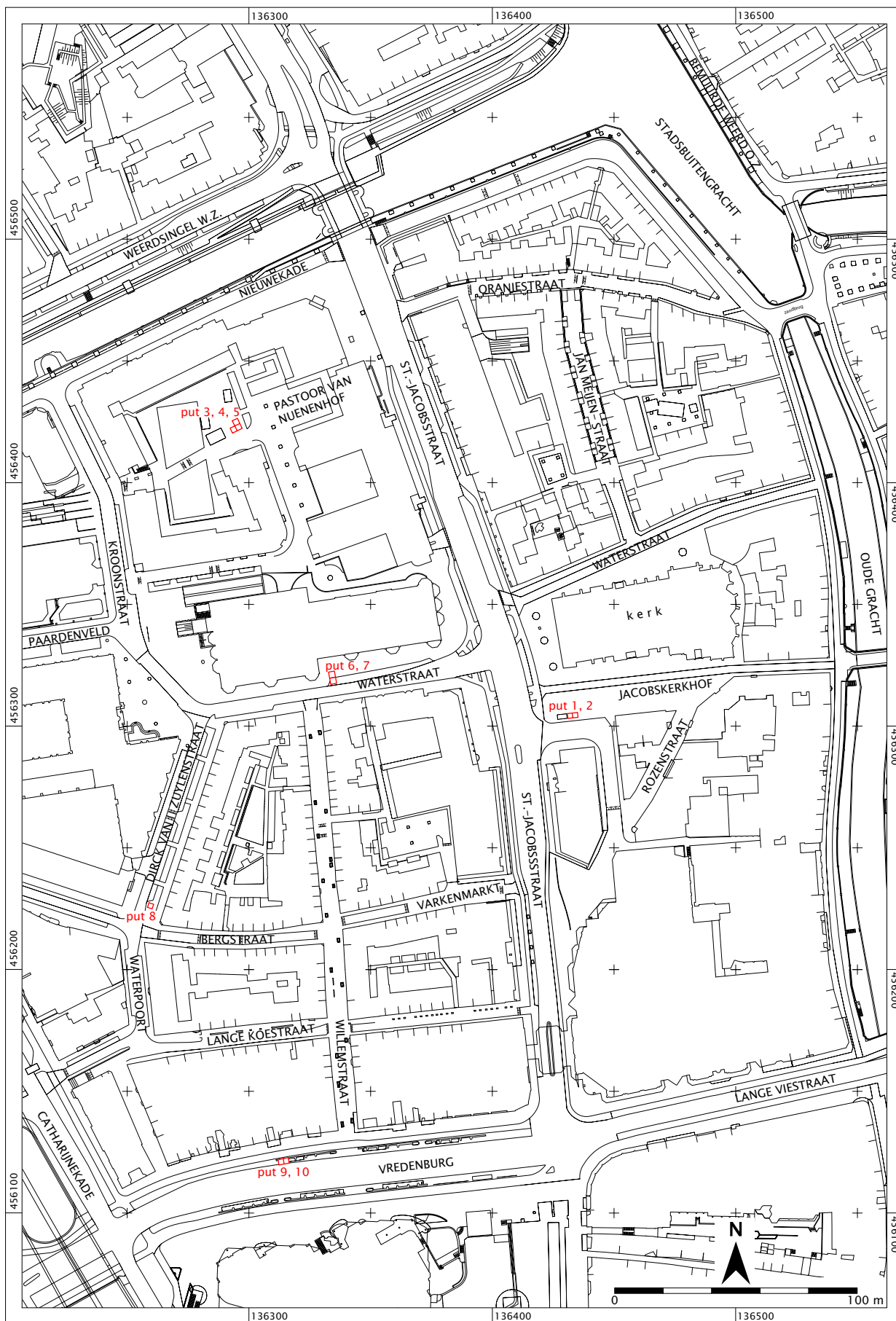
In totaal zijn er op de vijf locaties tien ondergrondse containers geplaatst en dus ook tien kleine putjes onderzocht (afb. 3.2):

- Jacobskerkhof: put 1 en 2
- Pastoor van Nuenenhof: put 3, 4 en 5
- Waterstraat: put 6 en 7
- Dirck van Zuylstraat: put 8
- Vredenburg: put 9 en 10

Tijdens het graven van put 8 voor de ondergrondse container op de hoek van de Dirck van Zuylstraat en de Bergstraat op 14 augustus 2015 kwam op een diepte van ca. 1 meter onder maaiveld (ca. 3,35 m+NAP) onverwachts een gietijzeren leiding tevoorschijn (afb. 3.3). Het was op dat moment niet bekend of deze nog in gebruik was en of het een water- of gasleiding betrof. Daarop werden de graafwerkzaamheden gestaakt tot nader order. Uiteindelijk is deze ondergrondse container in een later stadium - en tegen de afspraak in - zonder archeologische begeleiding geplaatst. Vandaar dat er in put 8 geen archeologische sporen zijn gedocumenteerd en er geen vondsten zijn gedaan. Daarnaast zijn er in put 4, 7 en 9 geen sporen aangetroffen, terwijl in de overige zes putjes in totaal tien sporen zijn gedocumenteerd. In de putten 2, 3, 5, 6 en 10 werd één archeologisch vlak gedocumenteerd, terwijl in put 1 op twee verschillende niveaus een archeologisch spoor werd aangetroffen. Alleen

Afb. 3.1d De betonnen behuizing van de ondergrondse container wordt in de stalen bekisting geplaatst, die daarna verwijderd wordt.

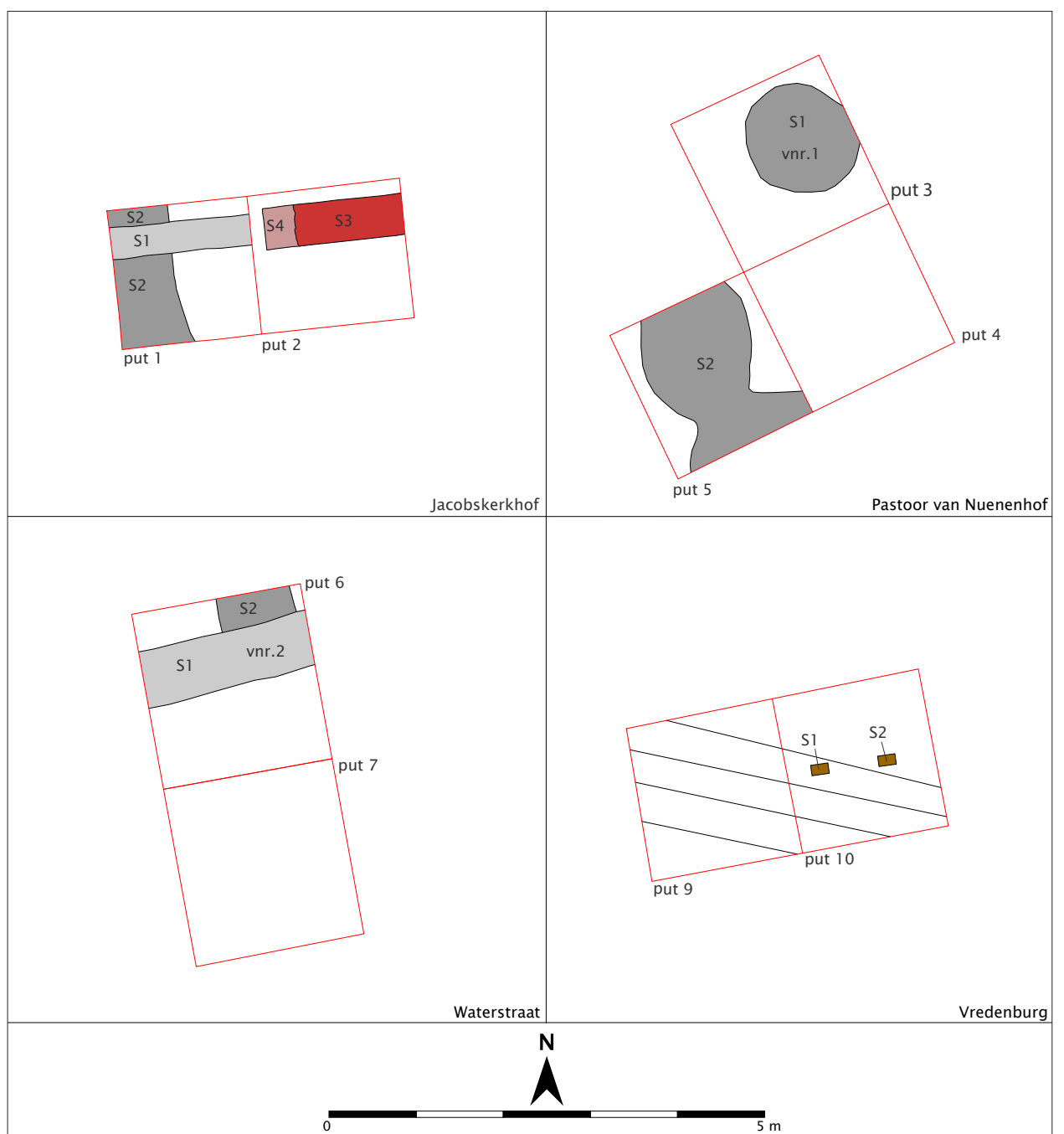

Afb. 3.2 De puttenkaart van VRE19 en ORAC1.

Afb. 3.3 De gietijzeren leiding die werd aangetroffen tijdens het graven van het putje in de Dirck van Zuylenstraat, gezien in noordwestelijke richting.

uit de putten 3 en 6 zijn vondsten afkomstig, namelijk 27 stuks in totaal, verspreid over drie vondstnummers. Er zijn in totaal 64 foto's gemaakt tijdens de archeologische begeleiding.

Afb. 4.1 Alle-sporenkaarten van VRE19 en ORAC1.

4 Resultaten

4.1 Bodemopbouw en sporen

Jacobskerkhof (put 1 en 2)

Op het Jacobskerkhof werden twee ondergrondse containers geplaatst, gesitueerd zo'n 19 meter ten zuiden van de zuidwesthoek van de kerk. Tegen de afspraak in werd van put 1 de bovenste ca. 1,45 onder maaiveld (ca. 3,85 m+NAP) afgegraven zonder archeologische begeleiding. Bovendien was de vierkante stalen bekisting reeds in het gat geplaatst vóór de komst van de archeologen. De archeologische begeleiding in put 1 had daarom slechts betrekking op het ontgraven van 1,45 tot 2,7 meter onder maaiveld. Op een diepte van ca. 1½ meter onder maaiveld werd een oost-west georiënteerde strook (ca. 50 centimeter breed) van mortel en wat kloostermopgruis zichtbaar (S1; afb. 4.2). Deze laag lijkt bedoeld als een grondverbetering onder de fundering die in de naastgelegen put 2 op een hoger niveau nog aanwezig bleek te zijn. De onderkant van dit spoor lag op een diepte van ca. 1,9 meter onder maaiveld. Van de fundering zelf was in

Afb. 4.2 Een puinlaag (S1 in put 1), die mogelijk diende als grondverbetering onder een fundering (gezien in oostelijke richting).

deze put 1 niets meer te zien. Op een diepte van ca. 2½ meter onder maaiveld werd vervolgens een noord-zuid georiënteerd spoor aangetroffen (S2), dat aan de noord-, zuid- en westzijde de put uitliep (afb. 4.3). Mogelijk was het een deel van een greppel, hoewel het ook een kuil zou kunnen zijn. De vulling was donkerbruin en erg humeus. Er kwam geen vondstmateriaal uit dit spoor, maar het vertoonde duidelijke overeenkomsten met de twaalfde-eeuwse greppel die in 2014 werd gedocumenteerd tijdens een archeologische begeleiding in de even verderop gelegen St.-Jacobsstraat (uitbreiding van de Bijenkorf).¹⁸ De beide waarnemingen liggen zo'n 95 meter uit elkaar. De onderkant van S2 kwam niet in beeld, maar op een diepte van 2,7 meter onder maaiveld (de maximale ontgravingsdiepte) was het spoor nog steeds zichtbaar in de putbodem. Het spoor was ingegraven in een natuurlijk pakket van lichtgrijze, lichte klei.

In put 2 werd op een diepte van ca. 95 centimeter onder maaiveld de bovenkant van een oost-west georiënteerde fundering (S3) aangetroffen (afb. 4.4). De fundering had een breedte van ca. 70 centimeter en was vervaardigd van kloostermopfragmenten. Deze hadden breedtes van 13½ en 14 centimeter, terwijl de dikte 6 tot 7 centimeter bedroeg. Op basis van deze afmetingen is een vijftiende-eeuwse datering van de bakstenen het meest aannemelijk. Vermoedelijk echter zijn de kloostermopfragmenten in een latere periode hergebruikt. Er bleken nog vier tot zes steenlagen aanwezig. Daaronder bevond zich een dik pakket grondverbetering (S4), dat grotendeels bestond uit mortel, maar tevens kloostermop- en tufsteengruis bevatte. Daarnaast werden er in dit pakket enkele grote stukken tufsteen (ca. 20x20 centimeter) aangetroffen. De onderkant van dit pakket bevond zich op ca. 2,7 meter onder maaiveld, wat betekent dat dit pakket grondverbetering aanzienlijk dikker was dan het vergelijkbare

Afb. 4.3 Het langwerpige spoor S2 (een greppel?) in put 1 (rechts op de foto, gezien in zuidelijke richting).

Afb. 4.4 De fundering S3 in put 2, gezien in westelijke richting.

pakket S1 in put 1. Bovendien was dit pakket S4 zo'n 20 centimeter breder dan S1 in put 1. Desondanks betreft het waarschijnlijk één en hetzelfde spoor. De fundering S3 en de grondverbetering S4 daaronder doen sterk denken aan de vijftiende-eeuwse fundering met grondverbetering die in 2014 werd gedocumenteerd tijdens de archeologische begeleiding in de St.-Jacobsstraat.¹⁹

Na het digitaliseren van de veldtekening bleek de fundering S3 min of meer samen te vallen met de noordgevel van enkele huizen die op de kadastrale atlas van 1832 ten zuiden van de Jacobikerk staan weergegeven (afb. 4.7). Waarschijnlijk bevond zich op de plek van fundering S3 en de sporen S1 en S4 oorspronkelijk de tufstenen muur die rondom het kerkhof was gelegen. In 1988 werd eveneens ten zuiden van de Jacobikerk (en ca. 23 meter ten oosten van de huidige waarneming) een deel van deze kerkhofmuur opgegraven.²⁰ Tijdens deze opgraving werden onder meer dertiende-eeuwse mestkuilen gedocumenteerd, evenals diverse funderings- en kelderresten en water- en beerputten. De meest bijzondere vondst was echter een 6 meter lang deel van de oorspronkelijke kerkhofmuur (afb. 4.6). De lengte van de tufsteenblokken varieerde, de dikte bedroeg 10 centimeter. Op basis hiervan gingen de onderzoekers uit van een twaalfde-eeuwse datering van de muur. Bovendien concludeerden zij dat het maaiveld ten zuiden van de Jacobikerk in de dertiende eeuw zo'n

Afb. 4.5 Het pakket van mortel en kloostermopgruis (S4; rechts op het vlak) dat als grondverbetering onder de fundering S3 werd aangebracht, gezien in westelijke richting.

anderhalve meter lager lag dan tegenwoordig. 'Het was reeds bekend dat de kerk op een oeverwal, een natuurlijke verhoging, lag. Nu kon worden vastgesteld dat het terrein aan de zuidzijde van de kerk tot aan de tufstenen muur is opgehoogd en dat daarbuiten het maaiveld een tijdlang zijn oorspronkelijke hoogte heeft behouden. Daarmee lag de Jacobikerk als het ware op een verhoogd en ommuurd emplacement, een verschijnsel dat we bijvoorbeeld in Frankrijk nog vaak tegenkomen.'²¹ Tijdens de opgraving in 1988 werd ten noorden van de kerkhofmuur een groot aantal menselijke begravingen aangetroffen, die bleken te bestaan uit 91 individuen. Deze dateren uit de periode ca. 1170-1450 na Chr.

De in 1988 opgegraven tufstenen kerkhofmuur bevond zich in het verlengde van fundering S3 uit put 2 van ORAC1. Dit maakt aannemelijk dat de kerkhofmuur oorspronkelijk ook op de plek van S3 heeft bestaan. Waarschijnlijk werd de tufstenen kerkhofmuur op een gegeven moment onderdeel van de achtergevels van meerdere huizen, waarvan de voorgevel aan de zuidzijde lag. Toen in een later stadium het kerkhof veranderde in een plein, veranderde de oriëntatie van de huizen. De achtergevels werden nu de voorgevels en de huizen lagen dus met hun voorzijde aan het kerkhof.²² Deze hypothese zou kunnen verklaren waarom er tufsteengruis en -brokken in het pakket onder de fundering S3 werden aangetroffen. Kennelijk heeft men de tufstenen kerkhofmuur ooit helemaal weggebroken, mogelijk om het tufsteen te kunnen verkopen. Daarna heeft men een kloostermopfundering teruggeplaatst op de plek van de kerkhofmuur. De uitbraaksleuf werd echter eerst gedeeltelijk opgevuld met mortel, kloostermopgruis en tufsteenresten.

Afb. 4.6 De tufstenen kerkhofmuur (zie pijl) ten zuiden van de Jacobikerk die in 1988 werd aangetroffen tijdens een opgraving aan weerszijden van de Rozenstraat, gezien in noordelijke richting.

Pastoor van Nuenenhof (put 3, 4 en 5)

Op deze locatie werden drie ondergrondse afvalcontainers geplaatst. In put 3 werd tot een diepte van ca. 1,05 meter onder maaiveld (ca. 3,15 m+NAP) een ophogingslaag van recent, geel zand aangetroffen. Hieronder bevond zich een donkergrijs (en vermoedelijk tamelijk recent) pakket, waarin zich veel puin bevond. Op een diepte van zo'n 2,05 meter onder maaiveld kwam een ronde (afval?)kuil met een diameter van 1,4 meter aan het licht (S1; afb. 4.8). De vulling hiervan bestond uit bruingrijs gevlekte lichte klei, waarin veel kloostermop- en plavuisfragmenten, scherven van dakpan en daktegels, aardewerkscherven, natuursteen en fragmenten dierlijk bot werden aangetroffen (vnr. 1; zie paragraaf 4.2). Op de maximale ontgravingsdiepte van 2,7 meter onder maaiveld was de kuil nog zichtbaar als een kleiner spoor met een diameter van ca. 70 centimeter.

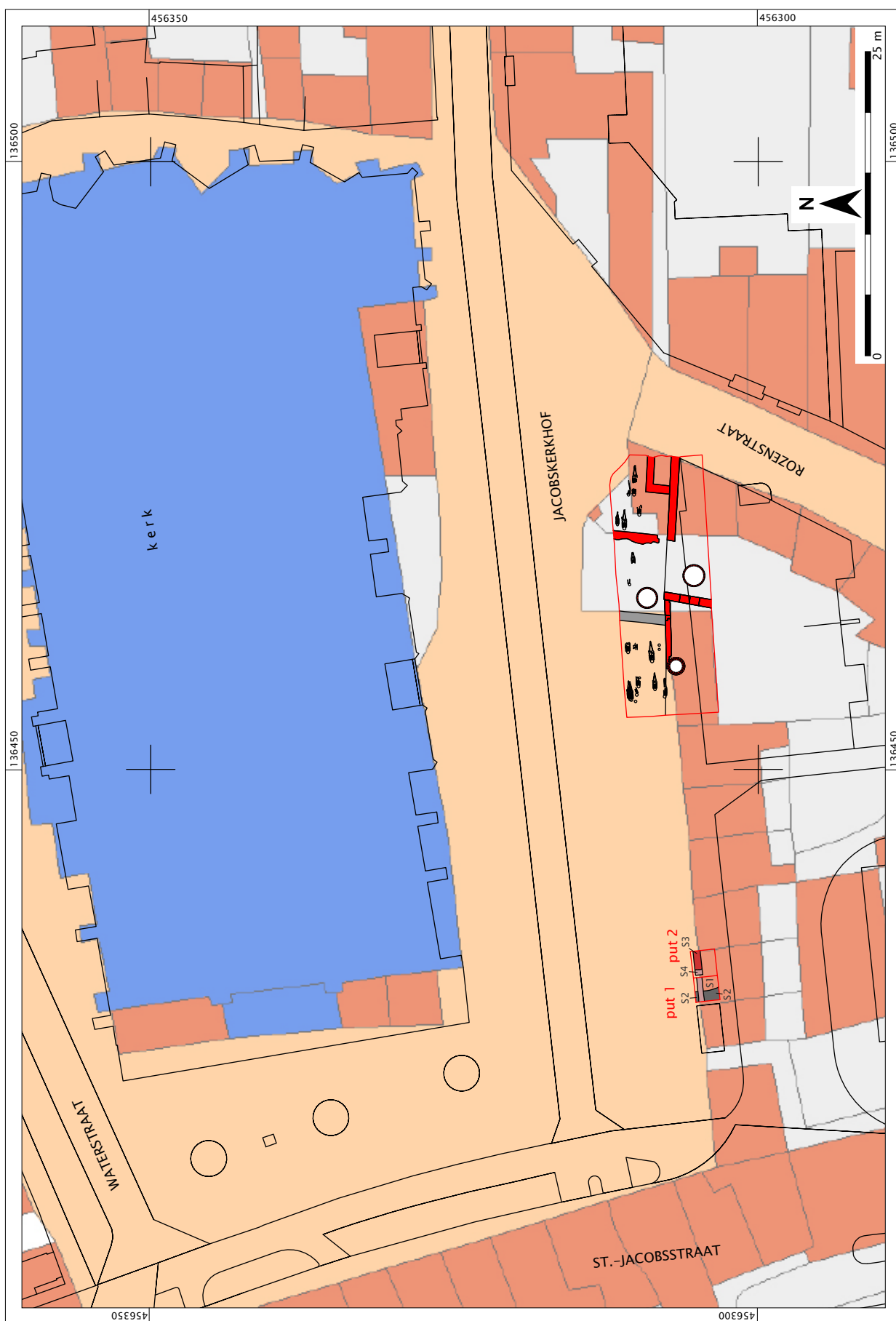
In put 4 werd onder het recente ophogingszand wederom het puinrijke pakket aangetroffen. Op een diepte van 1,9 meter onder maaiveld bleken zich fragmenten van een gresbuis en een stuk recent hout te bevinden, wat doet vermoeden dat deze plek tot diep is verstoord. Op een diepte van ongeveer 2,05 meter onder maaiveld bevond

zich de bovenkant van de natuurlijke bodemopbouw. Deze natuurlijke bodem bestond uit lichtgrijze zavel met een kleine hoeveelheid fosfaat en houtskoolspikkels, die naar beneden toe steeds zanderiger werd. Er werden in put 4 geen sporen waargenomen of vondsten aangetroffen.

In put 5 werd op de maximale ontgravingsdiepte van 2,7 meter onder maaiveld een langwerpig en onregelmatig gevormd spoor met een grijze vulling waargenomen (S2; afb. 4.9). Het is echter niet duidelijk of het om een kuil of een restant van een laag gaat. Er waren enkele fragmenten dierlijk bot aanwezig in de vulling van het spoor, maar er kwamen geen overige vondsten uit en de datering ervan is dan ook niet bekend.

Waterstraat (put 6 en 7)

In de Waterstraat zijn twee ondergrondse containers aangebracht. Bij het uitgraven van put 6 was te zien dat de bodem tot ca. 1 meter onder maaiveld (ca. 3,45 m+NAP) bestond uit geel zand met een kleine hoeveelheid (recent) baksteenpuin en een paar brokken natuursteen, zogenaamde 'kinderkopjes'. De laag daaronder was eveneens

Afb. 4.7 Detail van de kadastrale atlas van 1832 met daarop de putten 1 en 2 en het westelijke deel van de opgraving aan de Rozenstraat uit 1988.

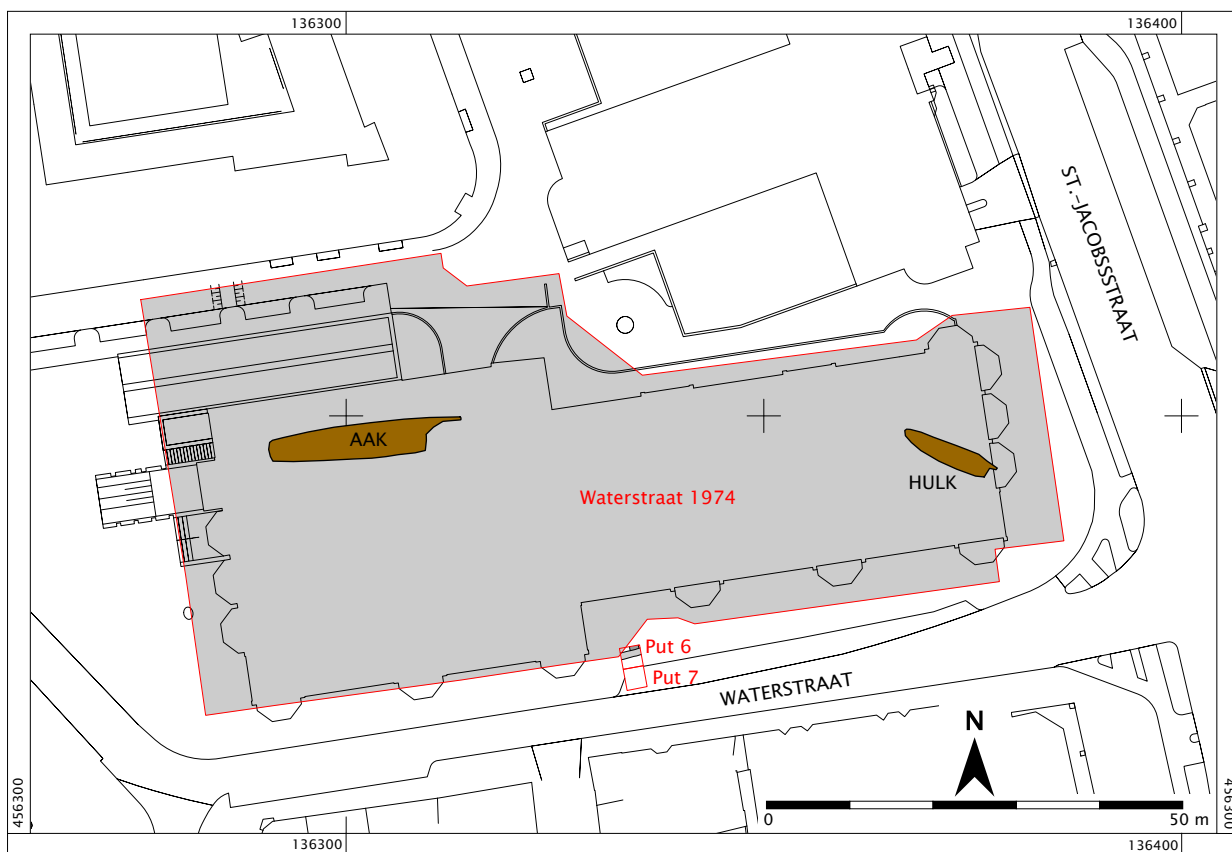
Afb. 4.8 De (afval?)kuil S1 in put 4, gezien in westelijke richting.

Afb. 4.9 Spoor S2 op de bodem van put 5, gezien in zuidelijke richting.

Afb. 4.10 De sporen S1 en S2 op de bodem van put 6, gezien in westelijke richting.

Afb. 4.11 Put 6 en 7 in de Waterstraat en de contouren van de bouwput uit 1974 en de twee schepen die dat jaar werden aangetroffen.

verstoord. Op ca. 1,7 meter onder maaiveld bevond zich de bovenkant van een donkergrijze tot zwarte kleilaag, waarin een groot dierlijk bot lag. Op een diepte van zo'n 2,25 meter onder maaiveld kwamen twee sporen aan het licht (afb. 4.10). Een daarvan was een oost-west georiënteerd spoor met een breedte van ca. 80 tot 90 centimeter (S1). Mogelijk is het een greppel of een langwerpige kuil. Het spoor strekte zich uit over de gehele breedte van de put. De vulling bestond uit zeer humeus materiaal. Gezien de stank die werd waargenomen tijdens de graafwerkzaamheden betreft het zeer waarschijnlijk mest. Hierin bevonden zich dierlijke botten, waaronder een halve onderkaak van een paard en een groot bot van vermoedelijk rund (vnr. 2). Er werden geen aardewerkscherven aangetroffen in de vulling van S1, als gevolg waarvan dit spoor niet met zekerheid kan worden gedateerd. Spoor S1 leek spoor S2 te versnijden, al was dat niet geheel zeker. S2 bevond zich ten noorden van S1 en verdween aan de noordzijde in de putwand. Er werd geen vondstmateriaal in de vulling aangetroffen. De vulling van S2 bestond uit donkerbruine tot donkergrijze kluitige, lichte klei, die sterk humeus was. Zowel S1 als S2 waren op een diepte van 2,7 meter onder maaiveld nog steeds zichtbaar. Uit de stort van put 6 is een aardewerkscherf afkomstig (vnr. 3). Het betreft een wandfragment van een kogelpot, dat gezien het baksel vermoedelijk uit de tiende of elfde eeuw na Chr. dateert. Mogelijk is deze scherf afkomstig uit een van beide sporen.

In put 7 was de bodem op een diepte van 1,85 meter onder maaiveld nog steeds verstoord, zoals onder meer bleek uit de aanwezigheid van fragmenten recent hout in een kluitig pakket. Op zo'n 2 meter diepte bevond zich de bovenkant van een natuurlijk pakket van lichtgrijze klei. Vermoedelijk moet deze laag worden geïnterpreteerd als geulafzettingen. Er werden geen vondsten aangetroffen in deze natuurlijke klei. Op een diepte van 2,7 meter onder maaiveld bestond de bodem nog steeds uit deze lichtgrijze klei, het zand eronder (de beddingafzettingen) kwam niet in beeld. Er werden geen sporen aangetroffen in deze put.

De beide putjes in de Waterstraat grenzen aan de grote opgraving die in 1974 is uitgevoerd voorafgaand aan de bouw van het Agentschap van De Nederlandse Bank NV en van de Kamer van Koophandel en Fabrieken (afb. 4.11).²³ Het opgravingsterrein bleek destijds grotendeels te bestaan uit de opvulling van een rivierbedding. Er werd een deel van een rivierbeschoeiing aangetroffen, die bestond uit diep de grond ingedreven eikenhouten palen. Hier tegenaan was aan de landzijde een stuk van een bijzondere scheepshuid met drie spantjes aangebracht. Aan de waterzijde van de beschoeiing lag een ca. 24 meter lange platbodem. Vermoedelijk is dit schip daar neergelegd als een vorm van oeverversteving. Zo'n 50 meter naar het oosten werd een tweede schip aangetroffen, dat de opgravers als 'hulk' omschreven. Dit schip bestond uit een 12,8 meter lange, opgeboiede boomstam. De opgravers waren van mening dat, gezien de vondsten

Afb. 4.12 De natuurlijke zand- en kleilagen in de bodem van put 9, gezien in oostelijke richting.

in en onder de hulk, deze in de dertiende eeuw moet zijn gezonken, wat zou betekenen dat er in die tijd nog water geweest moet zijn. De opgravers concludeerden dat dit water in het begin van de dertiende eeuw werd gedempt, getuige de vondst van zogenaamd Andenne aardewerk (tegenwoordig witbakkend Maaslands aardewerk geheten) in twee tonputjes die op de vulling van de rivierbedding lagen. Later dendrochronologisch onderzoek heeft echter aangetoond dat beide schepen uit 1974 dateren rond 1000 na Chr. De putten 6 en 7 van ORAC1 bevinden zich op een afstand van zo'n 33 meter van de platbodem en ongeveer 40 m van de hulk.

Vredenburg (put 9 en 10)

Ter hoogte van Vredenburg 29 en 30 werden twee ondergrondse containers geplaatst. In put 9 bleek de bovenste ca. 1,4 meter onder maaiveld (ca. 3,20 m+NAP) te zijn verstoord, onder meer als gevolg van een recentelijk gegraven proefsleuf. Daaronder bevond zich een natuurlijk pakket lichtgrijs zand, afgewisseld met bandjes zavel en klei. Dit pakket bevatte geen vondsten en liep door tot op de bodem van de ruim 3 meter diepe put (afb. 4.12). De oriëntatie van de diverse zand-, zavel- en kleilagen was noordwest-zuidoost. Er werden geen sporen aangetroffen in put 9.

Ook in put 10 was de bovenste ca. 1,4 meter van de bodem recentelijk verstoord. Onderin deze verstoorde laag werden twee rechtopstaande en aangepunte palen aangetroffen (S1 en S2, niet geborgen; afb. 4.13). De

bovenkant hiervan lag rond 80 centimeter onder maaiveld, de onderkant op ca. 1½ meter. De rechthoekige palen hadden afmetingen van ongeveer 25x15 centimeter. Gezien de donkere kleur van het hout waren ze vermoedelijk van eikenhout vervaardigd. Aangezien de palen grotendeels in de recentelijk verstoorde laag stonden zullen ze niet oud zijn geweest. De functie van de palen is niet duidelijk. Er werden geen overige sporen aangetroffen in deze put. De natuurlijke bodemopbouw in put 10 was gelijk aan die in put 9.

4.2 De vondsten

Alleen uit de putten 3 en 6 zijn vondsten afkomstig, namelijk 27 stuks in totaal, verspreid over drie vondstnummers. Vondstnummer 1 is afkomstig uit de (afval?) kuil S1 die in put 3 aan de Pastoor van Nuenenhof werd gedocumenteerd. Hoewel de vondsten uit verschillende perioden afkomstig lijken te zijn, is voor de kuil een datering in de zeventiende eeuw het meest waarschijnlijk. Het vondstnummer bevat:

Bouwmateriaal (9x)

- bijna complete kloostermop (28½x14x6 cm) met mortelresten.
- fragment kloostermop (?x12x6 cm) met mortelresten, enigszins vervormd.
- fragment roodbakkende plavuiz, ongeglazuurd (?x16,3x2,8 cm).

Afb. 4.13 Put 10, gezien in zuidelijke richting. Rechts op de foto is paal S1 zichtbaar, terwijl van paal S2 nog slechts een klein stukje van de aanpunting aanwezig is.

- fragment roodbakkende plavuis, ongeglazuurd (7x15,7x2,7 cm).
- drie fragmenten roodbakkende golfpan.
- fragment van roodbakkende (vermoedelijk) daktegel (10x6x1½ cm), ongeglazuurd.
- fragment van roodbakkende (mogelijk) daktegel of plavuis (6x2½x1,4 cm), mortelresten aan één zijde.

Bot (6 x)

- deel van runderschedel met aanzet van hoorn.
- runderhoorn, bijna compleet.
- vier kleine botfragmenten, vermoedelijk schedel (van rund?).

Natuursteen (1x)

- fragment van donkergrijs hardsteen (9x10x3 cm), hoekfragment van bouwblok, frijns slag op twee zijden.

Aardewerk (5x)

- vijf fragmenten roodbakkend aardewerk: twee rand- en twee wandfragmenten van onbekende potvorm en één bodemfragment met een grote en dikke standlob. Het is een zeer grote en dikwandige voorraadpot, die doet denken aan één van de muizenpotten van de opgraving LR76 Coehoorn (r-pot-97, zeventiende-eeuws).²⁴ De binnenzijde is geheel geglazuurd, aan de buitenzijde is een beetje glazuur zichtbaar.

Vondstnummer 2 is afkomstig uit het langgerekte spoor S1 in put 6, gesitueerd in de Waterstraat. Dit vondstnummer bestaat uit vijf fragmenten dierlijk bot: een halve onderkaak van een paard, een ribfragment van een middelgroot zoogdier, een humerus (opperarmbeen) van een groot zoogdier (rund?), een kaakfragment met drie kiezen (vermoedelijk varken) en een klein fragment van vermoedelijk middelgroot zoogdier.

Vondstnummer 3 bestaat uit een scherf van kogelpot-aardewerk, die werd aangetroffen tijdens het uitgraven van put 6. Mogelijk is de vondst afkomstig uit S1 of S2 in deze put. Het is een wandscherf (9½x6½ centimeter) van een handgevormde pot met een dikte van 4½ tot 9 millimeter. Het baksel is grijs op de breuk en bruingrijs op het oppervlak (zowel binnen- als buitenkant). De magering bestaat uit tamelijke grove kiezelstjes. De scherf dateert waarschijnlijk uit de tiende of elfde eeuw.

5 Samenvatting en synthese

In 2014 startte de gemeente Utrecht met de realisatie van de infrastructuur voor een nieuw systeem van afvalinzameling. In het kader hiervan zullen er in de periode van 2014 tot 2019 in totaal zo'n 1300 ondergrondse afvalcontainers geplaatst worden verspreid over de stad. Op het Vredenburg werden in 2014 twee van dergelijke containers geplaatst, terwijl in 2015 in Wijk C op vijf locaties ondergrondse containers zijn gekomen. Voorafgaand aan de werkzaamheden op deze vijf locaties in Wijk C is een archeologisch booronderzoek uitgevoerd, op basis waarvan één locatie is afgevalen voor verder onderzoek. Voor de andere vier locaties werd een archeologische begeleiding van de werkzaamheden voorgeschreven, net als voor die aan het Vredenburg. Deze begeleiding duurde in totaal vijf dagen en is uitgevoerd door Erfgoed gemeente Utrecht. In totaal zijn er op deze vijf locaties tien ondergrondse afvalcontainers geplaatst. Per afvalcontainer diende een gat van ca. 2½ bij 2½ meter te worden gegraven tot een diepte van 2,7 tot 3 meter onder maaiveld. Vanwege deze grote diepte in combinatie met de beperkte afmetingen van de ontgraving werd er gewerkt met behulp van een stalen bekisting. Hierdoor bleek het onmogelijk de bodemprofielen te documenteren. Ook van het aanleggen van een duidelijk leesbaar archeologisch vlak was geen sprake. Desondanks zijn er enkele putten archeologische sporen gedocumenteerd.

Archeologische verwachting

Op basis van diverse eerder uitgevoerde archeologische onderzoeken werden op de vijf locaties van de ondergrondse containers afzettingen van de Vecht verwacht en antropogene ophogingslagen. In de twee putten in de Waterstraat werd rekening gehouden met de aanwezigheid van een oeverwal met daarop middeleeuwse bewoningsresten. De geul van de Vecht, waarin beschoeiingen en schepen zijn aangetroffen (zie afb. 4.11), lag in de vroege middeleeuwen namelijk direct ten noorden van de Waterstraat. De geul verlandde en migreerde naar het noorden met als uiteindelijke ligging, aan het eind van de twaalfde eeuw, de Weerdsingel. In de loop van de middeleeuwen ontstond er meer bebouwing in dit deel van de stad en uiteindelijk werd vrijwel het gehele gebied volgebouwd. Voor alle containerlocaties in Wijk C werd daarom rekening gehouden met het aantreffen van resten van bebouwing vanaf de middeleeuwen (in ieder geval vanaf de tiende eeuw) tot en met de vroege twintigste eeuw. Verder was er een kans op het aantreffen van ophogingslagen uit de middeleeuwen, waaronder zich oudere archeologische sporen zouden kunnen bevinden. Scheepsresten, resten

van kades, beschoeiingen en dergelijke konden aanwezig zijn in de geulafzettingen. Nabij de Jacobikerk konden bovendien resten van menselijke begravingen aangetroffen worden.

De resultaten

Tegen de afspraak in is de ondergrondse container in de Dirck van Zuylensstraat geplaatst zonder Erfgoed gemeente Utrecht daarvan vooraf op de hoogte te stellen. Daarom beperkte de archeologische begeleiding zich tot vier locaties, namelijk die op het Vredenburg en drie in Wijk C. Op het Vredenburg zijn twee ondergrondse containers geplaatst. In put 9 en 10 bleek de bovenste ca. 1,4 meter onder maaiveld te zijn verstoord. Daaronder bevond zich een natuurlijk pakket lichtgrijs zand, afgewisseld met bandjes zavel en klei. Dit pakket bevatte geen vondsten en liep door tot op de bodem van de ruim 3 meter diepe put. De oriëntatie van de diverse zand-, zavel- en kleilagen was noordwest-zuidoost. In put 9 werden geen sporen aangetroffen, terwijl in put 10 onderin de verstoorde laag twee rechtopstaande en aangepunte palen werden aangetroffen. Aangezien de palen grotendeels in de recentelijk verstoorde laag stonden zullen ze niet oud zijn geweest. De functie van de palen is niet duidelijk.

Op het Jacobskerkhof werden twee ondergrondse containers geplaatst, gesitueerd zo'n 19 meter ten zuiden van de zuidwesthoek van de kerk. In put 1 werd op een diepte van ca. 1½ meter onder maaiveld een oost-west georiënteerde en ca. 50 centimeter brede uitbraaksleuf aangetroffen, gevuld met onder andere mortel en wat kloostermopgruis. De onderkant van dit spoor lag op een diepte van ca. 1,9 meter onder maaiveld. In het verlengde hiervan werd in put 2 eveneens een uitbraaksleuf gedocumenteerd. Deze was zo'n 20 centimeter breder en 80 centimeter dieper, maar desondanks vormen beide sporen vermoedelijk één spoor. In put 2 was het uitbraakspoor grotendeels gevuld met mortel en kloostermop- en tufsteengruis. Daarnaast werden er in dit spoor enkele grote stukken tufsteen aangetroffen. De uitbraaksleuf bleek in het verlengde te liggen van een 6 meter lang deel van de tufstenen kerkhofmuur uit de twaalfde eeuw, dat in 1988 werd opgegraven zo'n 23 meter ten oosten van de huidige waarneming. Zeer waarschijnlijk heeft deze kerkhofmuur zich ook bevonden op de plek van de uitbraaksleuf in put 1 en 2. Op een gegeven moment werd de kerkhofmuur waarschijnlijk onderdeel van de achtergevels van meerdere huizen, waarvan de voorgevel aan de zuidzijde lag. Toen in een later stadium (na de reformatie?) het kerkhof

veranderde in een plein, veranderde de oriëntatie van de huizen. De achtergevels werden nu de voorgevels en de huizen lagen dus met hun voorzijde aan het kerkhof. Uit de archeologische waarnemingen in put 1 en 2 bleek dan ook dat vermoedelijk na de middeleeuwen de tufstenen kerkhofmuur (en dus ook de achtergevels van de huizen) op dit punt werd gesloopt, waarna de uitbraaksleuf gedeeltelijk werd opgevuld met mortel, kloostermopgruis en tufsteenfragmenten. Vervolgens werd er op dezelfde plek een fundering van kloostermopfragmenten teruggeplaatst. In put 2 werd op een diepte van ca. 95 centimeter onder maaiveld namelijk de bovenkant van deze ca. 70 centimeter brede fundering aangetroffen, waarvan nog vier tot zes steenlagen aanwezig waren. De fundering was vervaardigd van fragmenten van vijftiende-eeuwse kloostermoppen, die in een latere periode lijken te zijn hergebruikt. Mogelijk was deze fundering op de voormalige plek van de kerkhofmuur onderdeel van de herbouwde huizen, die voortaan met hun voorgevel aan het voormalige kerkhof lagen. In put 1 op het Jacobskerkhof werd op een diepte van ca. 2½ meter onder maaiveld (en dus onder de uitbraaksleuf van de kerkhofmuur) verder nog een noord-zuid georiënteerd spoor aangetroffen, dat aan drie zijden de put uitliep. Mogelijk was het een deel van een greppel, hoewel het ook een kuil zou kunnen zijn. De vulling was donkerbruin en erg humeus. Er kwam geen vondstmateriaal uit dit spoor, maar het vertoonde duidelijke overeenkomsten met de twaalfde-eeuwse greppel die in 2014 werd gedocumenteerd tijdens een archeologische begeleiding in de even verderop gelegen St.-Jacobsstraat. Het spoor was ingegraven in een natuurlijk pakket van lichtgrijze, lichte klei.

In het Pastoor van Nuenenhof werden drie ondergrondse afvalcontainers geplaatst. In de drie putten 3, 4 en 5 werd tot een diepte van ca. 1,05 meter onder maaiveld een recente ophogingslaag van geel zand aangetroffen. Hieronder bevond zich een donkergrijs (en vermoedelijk tamelijk recent) pakket, waarin zich veel puin bevond. Op een diepte van ongeveer 2,05 meter onder maaiveld bevond zich de bovenkant van de natuurlijke bodemopbouw. Deze natuurlijke bodem bestond uit lichtgrijze zavel met een kleine hoeveelheid fosfaat en houtskoolspikkels, die naar beneden toe steeds zanderiger werd. In put 3 werd op een diepte van zo'n 2,05 meter onder maaiveld een ronde (afval?)kuil met een diameter van 1,4 meter waargenomen. De vulling hiervan bestond uit bruinig gevlekte lichte klei, waarin veel kloostermop- en plavuisfragmenten, scherven van dakpan en daktegels, aardewerkscherven, natuursteen en fragmenten dierlijk bot werden aangetroffen. De kuil lijkt te dateren uit de zeventiende eeuw. In put 5 werd op de maximale ontgravingdiepte van 2,7 meter onder maaiveld een langwerpig en onregelmatig gevormd spoor met een grijze vulling waargenomen. Het is echter niet duidelijk of het om een kuil of een restant van een laag gaat. Er waren enkele fragmenten dierlijk bot aanwezig in de vulling van het

spoor, maar er kwamen geen overige vondsten uit en de datering ervan is dan ook niet bekend. In put 4 werden geen sporen waargenomen of vondsten aangetroffen.

In de Waterstraat zijn twee ondergrondse containers aangebracht (put 6 en 7). De bodem bleek te zijn verstoord tot een diepte van 1,7 tot 2 meter onder maaiveld. In put 6 bevond zich onder deze verstoring een donkergrijze tot zwarte kleilaag, waarin een groot dierlijk bot lag. De aard en ouderdom van deze laag is niet duidelijk. Hieronder kwamen op een diepte van zo'n 2,25 meter onder maaiveld twee sporen aan het licht. Een daarvan was een oost-west georiënteerd spoor met een breedte van ca. 80 tot 90 centimeter, mogelijk een greppel of een langwerpige kuil. Deze leek te zijn opgevuld met mest, waarin zich enkele dierlijke botten bevonden. Er werden geen aardewerkscherven aangetroffen, als gevolg waarvan dit spoor niet met zekerheid kan worden gedateerd. Ook het tweede spoor in put 6 leverde geen scherven op en kan dus niet worden gedateerd. Het leek echter te worden versneden door het eerste spoor en moet dus ouder zijn. De vulling van S2 bestond uit donkerbruine tot donkergrijze kluitige, lichte klei, die sterk humeus was. De aard van het spoor is niet duidelijk. Uit de stort van put 6 is een kogelpotscherf afkomstig, die vermoedelijk uit de tiende of elfde eeuw na Chr. dateert. Mogelijk is deze scherf afkomstig uit een van beide sporen. De natuurlijke bodem in put 6 en 7 bestond uit een pakket lichtgrijze klei, dat vermoedelijk als geulafzettingen moet worden geïnterpreteerd. Het zand eronder (de beddingafzettingen) kwam niet in beeld. De aanwezigheid van een rivierbedding ter hoogte van de Waterstraat was reeds aangetoond in 1974, toen op enkele tientallen meters afstand van put 6 en 7 twee schepen en een beschoeiing werden aangetroffen.

Samenvattend

De archeologische begeleiding die is uitgevoerd tijdens het plaatsen van ondergrondse afvalcontainers aan het Vredenburg en op enkele locaties in Wijk C heeft informatie opgeleverd over de natuurlijke bodemopbouw. Deze bleek te bestaan uit zand-, zavel- en kleilagen en moet worden geïnterpreteerd als bedding- en oeverwalafzettingen. Deze zijn te koppelen aan de Vecht, die in de vroege en het begin van de late middeleeuwen migreerde van het zuiden naar het noorden, totdat deze zich aan het eind van de twaalfde eeuw ter hoogte van de huidige Weerdsingel bevond. Daarnaast zijn er tijdens de archeologische begeleiding in enkele putten archeologische sporen aangetroffen, die echter in de meeste gevallen moeilijk in verband zijn te brengen met eerdere opgravingen in de directe omgeving. Een uitzondering daarop is de uitbraaksleuf in put 1 en 2 op het Jacobskerkhof, die in verband gebracht kan worden met de eerder aangetroffen tufstenen muur rond het Jacobskerkhof.

Noten

- 1 Stronkhorst 2015.
- 2 Deze paragraaf is overgenomen uit Den Hartog 2014, 11-12.
- 3 Berendsen 1982: GrN 7963, 5595 ± 35 BP.
- 4 Törnqvist 1993: UtC-1892, 4310 ± 90 BP.
- 5 Bos *et al.* 2009.
- 6 Diependaal *et al.* 2008, 9-10.
- 7 Den Hartog 2010; Den Hartog 2016; Van Dinter 2017.
- 8 Van Dinter 2013b, 19.
- 9 Nökkert, Aarts en Wynia 2010.
- 10 Ibidem.
- 11 Nales en Vis 2003; Nökkert, Aarts en Wynia 2009; Den Hartog 2010; Van Dinter 2013b.
- 12 Van Dinter 2013b, 26.
- 13 Van Dinter 2013b, 26.
- 14 Van Dinter 2009 en 2013b.
- 15 Arkema 2014; Archis-onderzoeksmeldingsnummers 63618 en 63621 t/m 63624.
- 16 Stronkhorst 2015, 12-13.
- 17 Stronkhorst 2015, 14-15.
- 18 Van der kamp 2017, 20.
- 19 Ibidem, 19-20.
- 20 De Groot, Van Rooijen en Pot 1989.
- 21 Ibidem, 155.
- 22 Mondelinge mededeling F. Kipp, bouwhistoricus Erfgoed gemeente Utrecht.
- 23 Hoekstra 1979.
- 24 Van der Kamp 2016, 200.

Literatuur

- Arkema, M. 2004, *Archeologisch bureauonderzoek en inventariserend veldonderzoek door middel van boringen op vijf ORAC-locaties in Wijk C, gemeente Utrecht*, Antea Group Archeologie 2014/138, Heerenveen.
- Berendsen, H.J.A. 1982, *De genese van het landschap in het zuiden van de provincie Utrecht*, Utrechtse Geografische Studies 25, Utrecht.
- Bos, I.J., H. Feiken, F.P.M. Bunnik en J. Schokker 2009, 'Influence of organics and clastic lake fills on distributary channels in the distal Rhine-Meuse delta (The Netherlands)', *Palaeogeography, Palaeoclimatology, Palaeoecology* 284, 355-374.
- Busé G., en C.A.M. van Rooijen 1998, 'Utrecht. Waterstraat', in: *Archeologische kroniek Provincie Utrecht 1996-1997*, Utrecht, 131-136.
- Diependaal, S., S.M. Koeman en D. Hagens 2008, *Bureauonderzoek Plangebied Zijdebalen te Utrecht*, Synthegra Doetinchem.
- Dinter, M. van 2009, 'Bodemkundige ondergrond', in: C.M.W. den Hartog, *Wonen aan het Zwarte Water*, Basisrapportage Archeologie 54, Utrecht, 17-20.
- Dinter, M. van 2013a, 'Fysisch-geografische resultaten', in: C.M.W. den Hartog, *Zes IVO's in de bestaande stad. Inventariserend proefsleuvenonderzoek aan de Johan Wagenaarkade, Weg naar Rhijnauwen, Rotsoord, Eykmanlaan, Groeneweg en de Kanonstraat in Utrecht*, Basisrapportage Archeologie 56, Utrecht, 40-42.
- Dinter, M. van 2013b, '2.1 Fysische geografie', in: R.D. Hoegen, *Plangebied Hamlaan; Middeleeuwse bewoning naast de Hamtoren te Vleuten*, Basisrapportage Archeologie 46, Utrecht, 19-29.
- Dinter, M. van, *Living along the Limes. Landscape and settlement in the Lower Rhine Delta during Roman and Early Medieval times*, Utrecht Studies in Earth Sciences 135, Utrecht 2017
- Groot, H.L. de 1987, 'Jacobsstraat', in: *Archeologische en bouwhistorische Kroniek van de Gemeente Utrecht 1986*, Utrecht, 153.
- Groot, H.L. de 1982, 'Waterstraat', in: *Archeologische en bouwhistorische Kroniek van de Gemeente Utrecht 1981*, Utrecht, 83-84.
- Groot, H.L. de, C.A.M. van Rooijen en Tj. Pot 1989, 'Rozenstraat', in: *Archeologische en bouwhistorische Kroniek van de Gemeente Utrecht 1988*, Utrecht, 152-156.
- Groot, H.L. de 1981, 'Jan Meijenstraat e.o.', in: *Archeologische en bouwhistorische Kroniek van de Gemeente Utrecht 1978-1979-1980*, Utrecht, 44-50.
- Groot, H.L. de, en E.M. Kylstra 1982, 'Jan Meijenstraat e.o.', in: *Archeologische en bouwhistorische Kroniek van de Gemeente Utrecht 1981*, Utrecht, 31-40.
- Hartog, C.M.W. den 2010, *Appellaantje. LR55; Een vroegmiddeleeuwse nederzetting aan de Wilhelminalaan bij Vleuten*, Basisrapportage Archeologie 30, Utrecht.
- Hartog, C.M.W. den 2014, *PvE Herinrichting St. Jacobsstraat (JS002)*, Utrecht.
- Hartog, C.M.W. den 2016, *Sportpark Terweide 3. Definitief Archeologisch Onderzoek LR75 – Hogeweide/Verlengde Vleutense weg in Utrecht*, Basisrapportage Archeologie 84, Utrecht.
- Hoekstra, T. 1977, 'Jacobikerkhof (Jacobikerk)', in: *Archeologische kroniek Provincie Utrecht 1972-1973*, Utrecht, 139-140.
- Hoekstra, T. 1979, 'Waterstraat e.o.', in: *Archeologische en bouwhistorische Kroniek van de Gemeente Utrecht 1974-1975*, Utrecht, 31-35.
- Kalisvaart, C.C., en A. Buesink 2014, *Utrecht. Plangebied St. Jacobsstraat, Bureauonderzoek en Inventariserend veldonderzoek (verkennde fase)*, BAAC Rapport V-14.0155, 's-Hertogenbosch.
- Kamp, J.S. van der 2016, *Boerderij Coehoorn. Een verhaal van duiven, kazen en auto's. Een postmiddeleeuwse boerderij in Leidsche Rijn (Utrecht)*, Basisrapportage Archeologie 87, Utrecht.

Kamp, J.S. van der 2017, *Bebouwing langs een verdwenen straat. JS002: Archeologische begeleiding in de St. Jacobsstraat (Utrecht)*, Basisrapportage Archeologie 104, Utrecht.

Meene, E.A. van de, M. van Meerkerk en J. van der Staay 1988, *Geologische kaart van Nederland. Toelichtingen bij de geologische kaart van Nederland 1:50.000, Blad Utrecht Oost (310)*, Rijks Geologische Dienst, Haarlem.

Nales, T., en G. Vis 2003, *De paleogeografie van de Oude Rijn*, afstudeerscriptie faculteit Fysische geografie, Utrecht.

Nokkert, M., A.C. Aarts en H.L. Wynia 2009, *Vroegmiddeleeuwse bewoning langs de A2. Een nederzetting uit de zevende en achtste eeuw in Leidsche Rijn*, Basisrapportage Archeologie 26, Utrecht.

Stronkhorst, M. 2015, *Programma van Eisen ORAC1*, Utrecht.

Törnqvist, T.E. 1993, *Fluvial Sedimentary Geology and Chronology of the Holocene Rhine- Meuse Delta, The Netherlands*, Netherlands Geographic Studies no. 166, Utrecht.

Vliet, K. van 2000, 'De stad van de bisschop', in: R.E. de Bruin *et al.* (red), *Een paradijs vol weelde; Geschiedenis van de stad Utrecht*, Utrecht, 45-71.

Zwarte, R. de 1981, 'Waterstraat', in: *Archeologische en bouwhistorische Kroniek van de Gemeente Utrecht 1978-1979-1980*, Utrecht, 80-81.

Colofon

Uitgave:

Erfgoed gemeente Utrecht © 2019

Redactie:

Annette Bakker

Eindredactie:

Rianne Pruis

Vormgeving:

Eric van Wieren

Datum:

Juni 2019

Meer informatie:

Erfgoed gemeente Utrecht

Telefoon 030 286 0000

E-mail erfgoed@utrecht.nl

erfgoed.utrecht.nl